

Sinopsis sa “Barang”

Sentro sa sugilanon ni Tatay Ponso ang nahitabo kang Noy Tinoy niadtong halayong ting-init sa isla sa Siquijor. Nahiabot sila didto aron sa pagpanimpalad isip manggero. Sa nahitabo kang Noy Tinoy, mikanit-kanit ang maong sugilanon ngadto sa daghang mga sugilanon sa nagkalainlain ngalan ug panghitabo. Ingon usab ang kalambigitan ning tanang mga sugilanon sa usa ka misteryosong tiguwang nga kanunayng gitakod sa panumdoman ning maong manunugid.

Sa panabot ni Roy, usa lamang ka yanong sugilanon ang giasoy sa iyang amahan sa naandan nilang panaghinabi matag hapon. Wa siya masayod nga hinay-hinay siyang nahimong kabahin sa maong sugilanon aron dugtongon ang duha nila ka panahon. Aron usab buhian sa manununugid ang tunglo sa gihambin niyang sugilanon. Aron siya mahimong gawason sa kabug-at sa panumdoman. Kun di ba kaha, aron sa pagpasaylo sa mga sayop sa kagahapon.

Barang

*Old storytellers never die.
They disappear into their own story.*

— Vera Nazarian

PAGHIABOT ni Noy Tinoy sa balay, nahilup-og dayon siya sa sala. Nagpanawag siyag tabang kang Tatay Ponso. Bug-at kuno kaayo ang iyang dughan nga mora bag gitungtongan kinig usa ka dakong kabaw. Wa siya masayod ngano ug unsay hinungdan. Mao lay iyang nabatyagan nga naglisod siyag ginhawa dihang midungka na siya sa hagdanan.

“Napasmo man seguro ka, Noy?” Maoy unang pangutana ni Tatay Ponso dihang iya siyang gipahigda sa katreng kawayan.

Bisag galisod siyag ginhawa, mitubag kuno siya kang Tatay Ponso nga nahurot niyag kaon ang bawon niyang kan-ong mais nga gisud-anan niyag piniritong buwad mangsi ug pinaisan nga uyap sa paniudto. Mipalit pa gani siyag duha ka maruya nga tinda ni Nang Luding pag-agi niya sa Sentro Ubos gikang nanukot sa nangutang niyag panapton ibabaw sa San Antonio.

“Pahuway na lang kaha. Basig mawa ra na unya. Ingon ana man sad ko usahay kon gikan kong motungas sa ibabaw kay manukot og bayad sa mga utangan dalang pamanggad.”

Wa na kuno motingog si Noy Tinoy. Miadto si Tatay Ponso sa kosina. Pagbalik niya, dala na niya ang usa ka basong tubig. Apan milingulingo kuno si Noy Tinoy dihang iya na kining paimnon.

Misugod nag kasaba ang mga pispis sa bulibongan. Ang mga pis-an, naggurok-gurok na ilawom sa silong sa payag nga ilang gisak-an. Duna poy uban pis-an ilawom sa punoan sa nangka nga namungingi sa dagkong mga bunga. Gani, dunay susama adtong nangkaa nga miturok kilid sa among balay. Matod ni Tatay Ponso nga gikan kunog Siquijor tong nangkaa. Misugot ang tiguwang nga magdala siya nunot sa estorya sa tawo nga dunay barang nga mahitabo sa si bisan kinsang manguha og prutas o lagutmon gikan sa luna sa tiguwang.

Igo rang mopahiyom si Tatay Ponso kon ako nang pangutan-on nganong sayon ra man para niya ang maong buhat nga gani usa man kini ka dakong tunglo sa uban. Si Nanay Tina ra gyod ang nakatubag sa maong tanghaga. Maoy sulting Nanay Tina nga dako kunog pagsalig kang Tatay Ponso ang tiguwang.

Ako lang ning nganlag tiguwang sanglit dili man gyod isulti ni Tatay Ponso ang matuod nga ngalan niini. Ambot lagig ngano. Di man lang sad ko mosukitsukit niyag maayo kon magsugod na siya sa paghinubay sa iyang mga kaagi sa Siquijor. Kay kon kanunayon nakog pangutana, igo ra man siyang motutok sa karaang punoan sa nangka gawas sa bentana. Apan ang iyang kalimutaw molapos sa mga dahon nga maglantaw sa halayo. Didto sa halayo nga tingali sangko ngadto sa bukirang bahin sa maong isla

diin nagpuyo siyag pipila katuig tungod sa pagpamanggad. Kay lagi, sama sa ubang taga Bingag nga modayo didto, manggero man si Tatay Ponso.

Tungod pod lagi ning maong kasuod, gihatagan kuno si Tatay Ponso og grapa nga puno sa lana sa lubi. Kanang grapa nga sama kagamay anang *embrocation* nga White Flower. Dili kuno to ordinaryong lanaha. Sumpa kuno kadto sa lima ka gahom: barang, pikpik, wakwak, buyag ug sampaw. Mobukal kuno tog moawas kon wakwak ang iyang gikatapad o buyagan ba kaha ang iyang kaestorya. Panagang sad kuno to kon pananglit mapikpikan siyas mga manghiloay nga maoy usa sa mga labing ngilngig nga panghilabot adtong panahona. Kadaghan na kunong mabasa ang gisul-ob niyang karsones apan di kuno makuhaan ang sulod nga lana sa gamayng grapa. Pasabot, matod pang Tatay Ponso, nga makadaghan na siya mapikpiki o mabuyagi sa mga balhiboog dila o gikahibalag og mga wakwakon.

“Kusog gyod ang pikpik ug barang kaniadto. Tungod pod to sa panahon nga daghang gustong makat-on ning maong kalaki sa pagpanaot. Kuwarta man god,” si Tatay Ponso kon magsugod nang among sesyon mahapon samtang maghanday-handay siya sa iyang paboritong lingkoranang tapowan. Nga kon bahin na ganig Siquijor ang among estoryahan, kanunay siyang gadapion sa iyang dughan. Dunay ngutngot didto nga lisod niyang ibungat sa pulong. Mao segurong iya na lang kining pikpikon sa makadaghan aron mohupay ang gibati.

Otsentay siyete na si Tatay Ponso. Daghan nag gipanghambin nga balatian. Pito kadangaw na lang ang iyang tinan-awan. Hinay na kaayong molakaw. Laksot na ang kanhi maskulado nga lawas. Tiguwang na lagi kaayo apan matod pa niya, “Morag nahitabo ra gyod tong tanan sa miaging adlaw.”

Mao lagi to, haska kunong kulbaa ni Tatay Ponso kay sa unang tan-aw niya kang Noy Tinoy usa na lang ka wati ang wa pa kapirma sa iyang *death certificate*. Dayag sa dagway niini ang kasakit ug kabug-at nga gibati nga wa siya masayod unsa o ngano. Sa dihang maoy iyang nadungog sa nagsuhat nga tingog ni Noy Tinoy nga, “Wa kaha ko hilabti, Soy?” diha-diha dayon nasumada ni Tatay Ponso ang tanan niyang mga katahap.

Kabahin na sa ilang pagpamaggad ang posibilidad nga hilabtan sila. Mao niy butang nga bisag unsaon nilag likay ug panagang dili gayod sila makalingkawas kon pananglit, sama adto, moabot kining maong katalagman. Kay usa man gyod ka dakong katalagman kon motugsad kini sa usag usa kanila nga tinarong ug diniyos intawon nga naningabuhi.

“Ag imo diayng panagang? Ag habak?”

“Naa man. Ambot lagig ngano!”

“Akong adtoon ang tiguwang? Unsa may imong hunahuna?”

Usa kuno kadto ka pangutana nga wa na huwata ni Tatay Ponso ang tubag sa himatyon. Kay sa aninaw ni Tatay Ponso, oras na lang ang makasulti. Miaksiyon kuno untag suki ang panagway ni Noy Tinoy. Sayod kini nga ang giingon ni Tatay Ponso nga tiguwang mao kadtong banggiitang tugahan ug gikaintapang mamamarang nga higala niini sa San Antonio.

Mokabat sag tunga sa kilometro ang gilay-on sa balay sa tiguwang gikan sa gipuyan nilang payag apan dali ra kunong gitungas sa batan-on niyang lawas bisan pa kuno sa siot nga kakahoyan ug lawod nga kalubihan diin nagkatag ang mga puwak nga sino sa agianan.

“Wa ba diay manguha sa mga sinong puwak, Tay, nagkatag ra man kaha?” Maoy dali nakong pangutana. Kay kon karon pa kinta to, aw, dako nang kuwartaha. Bayente pesos ang binuntan nang daan kon didto ka mopalit sa Cogon Public Market. Trayta kon kinagod. Nga mao ra gyong presyohan bisan pag didto ka sa Dao Public Market o bisan asa pa ka pang tindahana mopalit sa Bohol. Mimahal halos tanang presyo sa Bohol tungod sa way puas nga pagdagsang sa mga turista nga gisamotan pa gyod sa miaging pandemya.

Kon ingon adto kadaghan segun sa hinubay ni Tatay Ponso, na dili na seguro ko maghago-hagog pamanggad sa layong kabukiran nga hilabtan pa sa way lingaw nga mga barangan. Ilabi na kadtong naglikay nga mobayad. Samot na gyod tong mga aprentis pa nga gustong makagraduwar aron ilhong banggiitan. Apan lagi, lahing sonata sa panahon kining gisugid ni Tatay Ponso nako.

“Dili ingon ana kasayon, Roy,” sinta ni Tatay Ponso. Miunat pa siya gikan sa pagsandig sa iyang lingkoranang tapowan. Mitutok siya nako nga mora bag dunay halayong kamatuoran nga gusto niyang ipadangat sa akong handurawan.

“Way mangako og kuha. Nahibawo ang tanan niyang silingan sa posibli nilang dangatan,” sumpay niya.

Bugtong wirwir sa gahaguros nga *electric fan* ang misungasong sa among kabilom. Akong nabantayan kang Tatay Ponso nga dunay mokang-a nga kal-ang kon manugid na siya sa iyang kagahapon. Nga mora bag, sa pipila ka segundo o minuto, ang iyang panumdoman sama sa usa ka kaka nga mitakod-takod sa matag kutay sa iyang laway aron mahimong hingpit ang gilaang niyang gambalay. Kun di ba kaha, aron pagsumpay sa tanang nabugto o nagusbat nga kabahin sa iyang lawas. Ang matag sugilanon,

tunglo nga kinahanglang buhian sa usa ka manunugid. Aron, sama sa kaka, gawasnon ang panumdoman sa pagdugtong o pagsiak, sa pagmugna o paglangkat sa tanang kabug-at nga gihambin sa iyang ngalan.

“Dihay kas-a nga didto ko natulog sa balay sa tiguwang human nakog pamanggad. Dili na unta ko mohigda didto kay gibaoran kos mga kaila usab nako nga tambalan sa sikbit nga balangay bahin sa maong tiguwang,” padayong sugid ni Tatay Ponso, “apan namugos man ang tiguwang nako kay gusto siyang makighinabi bahin sa Bohol ug nako: kon unsay panginabuhian sa mga tawo, pila ming igsoona, unsay pangita ni Tatay Pidel ug daghan pa nga usahay maabtan mig kaadlawon. Daghan sad kog pangutana niya bahin sa Siquijor ug sa iyang pagkabatan-on kay ganahan to siyang mohinubay sa iyang mga kagahapon. Mao segurong kanunay ko niyang agnihon nga didto magpalabay sa gabii sa ilang balay.”

Mihunong siyag kadiyot sa pagsulti. Milantaw siya sa layo nga mora bag iyang gipangsiha sa nipis nga panganod ang mga hulagway nga nasangit sa panumdoman. Unya, midapion na pod si Tatay Ponso sa iyang dughan. Nga mora bag dunay mihuot didto sa labing hilom nga suok sa iyang kasingkasing. Kun di ba kaha, sama sa gibati ni Noy Tinoy, hilabihan niini ang kabug-at nga kinahanglan niyang gunitan, sapnayon ug pagaanon.

“Didto mi sa sala matu’g. Dako kaayo tong iyang balay. Duha ra ang mga lawak para sa iyang duha ka anak babaye nga mga hamtong na adtong didto ko. Unya, mao na lagi to. Pagmata nako nianang sayo sa buntag, akong namatikdan nga dihay lalaki, sama seguro nakog pangedaron, nga nagdalag duha ka sino nga lubi. Ibutang niya kini

sa ilawom sa pinsa sa balay sa tiguwang. Tagurha gyod kanunay ang iyang dad-on. Tagsa matag kamot. Balik-balik.

Akong giingnan ang tiguwang nga, “Naa lagiy lalaki nga nagbalik-balik og hakot og lubi, Yo? Imo nang sinuholan?” Ako untang sumpayan nga sayo pa man kaayo apan didto ra kutob ang akong pangutana kay sayod kong nasabtan na kini niya.

“Pasagdi lang na siya, Soy,” maoy tubag sa tiguwang nako.

“Wa madugay, sa daghan na ang tinapok, giagda niyag pamahaw ang lalaki. Misaka sad kini diritso sa kosina ug namahaw. Kinaraan pa man tong iyang balay nga habog og silong. Humag kaon, iyang gisultian ang lalaki sa pagdala og taman sa madala niyang sinong lubi pauli sa ilaha kay kaila man sad lagi sa tiguwang ang maong lalaki. Ug iya kining gipahinumdoman nga dili na kini niya buhaton pag usab. Mangayo o mohangyo. Dili manguha sa mga butang nga dili iya,” milantaw na sag balik si Tatay Ponso gawas sa bentana.

“Para sa uban, ang barang ug pagkutlo og kinabuhi usa ra. Apan sukwahi sa mga gituohan sa ubang tawo bahin sa tiguwang, akong nasuta, Roy, nga usa ka maayong tawo kadtong tiguwanga,” unya, mibalik og sandig si Tatay Ponso sa iyang lingkoranang tapowan.

“Awog,” hinay niyang sulti. “Kadtong nahitabo sa lalaki, mao toy awog, Roy. Usa to sa mga birtud sa iyang gahom. Imbes nga dad-on sa iyang balay ang lubing kinawat, didto na kini niya ibutang sa pinsa sa tiguwang hangtod nga moingon ang tiguwang nga *Undangi na o Igo na kana.*”

“Unya, Tay, mosumpay ta kang Noy Tinoy. Naunsa man?” kay naghinam-hinam na kong madungog gikan niya ang sumpay ning iyang sugilanon.

Milingi si Tatay Ponso nako nga nagsandig sa iyang lingkoranang tapowan. Unya, mibalik siyag lantaw sa layo bisan pag wa siyay nakita didto kay hanap na man ang iyang panan-aw. Apan sayod ko nga usa ka lahing mata ang paghanduraw.

Wa kuno makugang ang tiguwang dihang mikalit lang siyag butho sa iyang panimalay. Nga mora bag dugay nang gipaabot ang iyang pag-anha. Didto kini naglingkod sa kayda. Namati sa mga pispis sa kilumkilom samtang ang mga mata gipunting sa gaaninong kiay-kiay sa mga dahon.

Way laing kiyaw, mikuyog ang tiguwang niya dala ang mga himan sa pagpanambal. Sententay singko na ang pangedaron sa tiguwang, matod pang Tatay Ponso, apan abtik pa gihapon kining motikang-subay sa bakilid ug sa batoon nga dalan dawhog sa ubos.

“Gihilabtan ka!” maoy unang sulti sa tiguwang human niyag himulso kang Noy Tinoy, “Imong kasingkasing ang gitusok. Banabana nako, kutob r aka karong tungang gabii. Diha kay gikaaway karon bag-ohay lang?”

Miyango kuno si Noy Tinoy nga gipatabanan ug lawom kaayo ng apanghupaw. Basin pag nagping-it sa kabug-at nga gibati, mihinubay siya sa tiguwang nga diha siyay gikasumpaki nga usa ka setentahon nga lalaki. Habol ug kaha kuno ang giutang ning maong tiguwang. Mohatag kunog pasiunang bayad nga tagbayente, kondi ba kaha, singkuwenta sa una ug ikaduha niyang pagpanukot.

“Abi nakog way problema,” matod ni Noy Tinoy. “Apan sa sunod nakong balik, wa na siyay gikahatag. Hangtod nasundan pa, ug akong siyang giingnan nga bayran ang kuwang kay mobalik na ko sa Bohol,” nga nagkalawom na kuno ang gininhawa ni Noy Tinoy.

“Ayaw pamugos kon way ikabayad ang tawo aron dili ka magmahay,” hinay apan mabati kuno niya ang kaseryoso sa dagway sa tiguwang.

“Tugahan tong tawhana, Tinoy. Di ko kapaneguro nimo apan kon mosalig ka nako atong buntogon ning maong daot,” nga naglingulingo kuno ang tiguwang isip paghatag og sinyas kang Noy Tinoy sa kaseryoso sa iyang kahimtang. “Kon makalingkawas ka ning maong daot, pasumbalikan nato. Uyon ka?” hinay kuno ang pagsulti sa tiguwang matod pang Tatay Ponso apan tataw kaayo ang matag pulong nga mogawas sa iyang baba. Mga pulong nga sama kabug-at sa mga batong lag-it sa bakilid sa San Antonio nga buot mokumpayot sa ilang lapalapa, nga buot mokaw-it sa ilang panit. Mopabug-at bisan na sa ilang panumdoman.

Midapion na pod balik si Tatay Ponso sa iyang dughan.

Unya, nabati nako ang lawom niyang panghupaw nga nagsandig gihapon sa iyang lingkoranang tapowan. Duha ka lawom nga panghupaw. Lawom kaayo nga tingali sama kalawom sa kal-ang ug haw-ang sa kagahapon nga nahimugso niadtong halayong kilumkilom. Niadtong halayong kilumkilom nga bugtong si Tatay Ponso na ang nahibiling naghambin sa tinipigan niini nga kabalaka, sa di mahinganlan niini nga kahingawa. Kun, di ba kaha, sa di matukib niini nga kahadlok.

Mangutana unta ko kang Tatay Ponso kon giunsa pag-ayo sa tiguwang si Noy Tinoy. Unsang yamyama ug unsang orasyona ang mihingilin sa barang nga misanting sa iyang kasingkasing. Apan mituhoy siya sa pag-asoy, “Sayo ming namugsay. Wa pay alas sayis sa sayong buntag. Gikumkom ni Tinoy ang usa ka itlog binugok sa iyang tuong palad. Pag-abot namo sa awo, miambak si Tinoy. Paggamaw sa iyang ulo sa dagat, iya dayong gipusa ang itlog sa iyang ulo.”

“Kay ngano diay to, Tay?”

“Pasumbalik. Barang sa barang. Kinabuhi sa kinabuhi. Kinabuhi ang gustong kutloon. Kinabuhi usab ang bugti. Mao usab kini ang gibuhat namo ni Tinoy sa tiguwang nga midaot niya,” gaan apan mabati nako ang mga pulong sa pagmahay nga nanggawas sa baba ni Tatay Ponso.

Unya, wa na siya motingog sa iyang gilingkoran. Sa akong pamati, nahitagpilaw siya sa kalapoy. Maong miuli na lang kog balik sa balay kay nagpanawag ang singko anyos kong kamanghoran nga si Miway. Duna daw nanawag nako sa akong selpon.

Sukad kong naminyo, milain dayon kog puyo. Lami man gyod tong magpuyo ta sa kaugalingong panimalay isip usa ka banay. Tungod kay dili man layo ang akong balay nilang Tatay Ponso ug Nanay Tina, ako silang agnihon og pakighinabi bahin sa ilang kabatan-on. Akong nakita nilang duha nga tam-is kaayo nila ang pagsaysay sa mga nanglabay. Naaninaw nako ang kasanag sa ilang panagway kon ila nang ihinubay ang mga nangagi ilabi na kadtong mga matahom nga anib sa ilang pagka batan-on nga hilang nang hipalgan sa bag-ong kalibotan. Apan dihang gisugdag asoy ni Tatay Ponso kining iyang gisugid nga barang, mora bag gusto kini niyang iasoy nako aron sa pag-ibot sa tanang kabug-at, kahingawa ug kahadlok nga sa dugayng higayon nagtaop kining dagom sa iyang kasingkasing.

Askil ug sama sa way nahitabo ang gibati ni Noy Tinoy. Sama sa naandang tulmanon, milakaw kini humag pamahaw aron mamanggad. Mao kunoy iyang naabotan sa balay sa tiguwang, kadtong mihilabot niya, ang daghang mga tawo. Maoy sugilon sa iyang napangutan-an nga wa na kuno ang tiguwang. Daw usa ka mangtas nga

bakunawa ang kamtayong mitukob kaniya sayo sa buntag. Mikalit kunog panghipos si Noy Tinoy ug miuli sa Bohol. Sukad adto wa na kini mobalik pa.

Tibuok adlawng naghigda si Tatay Ponso sa iyang lawak sa sunod unta namong panaghinabi. Wa na lang nako siya agniha pa og laing pagpanugid: kon unsay nahitabo ni Noy Tinoy human adtong hitaboa ug unsa pay laing mga sugilanon kabahin sa way ngalan nga tiguwang. Igo na ang mga hulagway nga iyang gitupok sa akong imahinasyon nga maoy mikompleto ning maong pagpanugid. Mga hulagway sama sa tipaka sa nangalisbo nga baho sa piso, wa nay kinabuhing naglutaw sa dagat. Gianod sa nagtaob nga mga balod.

Wa namo damha ang kalit ang pagguknat ni Tatay Ponso sa iyang di malikayang panaw pagkaugma samtang siya nahinanok. Wa na gani siya makapanamilit. Wa mi masayod kon asa siya paingon. Tingali, didto sa mga matahom nga dapit sa iyang panumdoman. Tingali, didto sa halayo kaayo nga isla diin nagpaabot niya si Noy Tinoy ug ang tiguwang sa iyang sugilanon.

Ambot lagig ngano o unsa, mikalit lag sakit ang akong dughan. Morag dunay dagom nga mitusok sa akong kasingkasing. Ug didto, dunay walay ngalang kangutngot nga miluklok, migimok ug mihuot nga lisod hinginlan, lisod sumbalikan.

Milingkod ko sa lingkoranan ni Tatay Ponso. Akong gilantaw ang kahaponon sa Abril gawas sa bentana, lagbas sa bulok kahil nga panganod. Ug didto sa pinhag nga sanga sa karaang punoan sa nangka, tataw sa akong panan-aw ang mikutay nga balay sa kaka – mitakod-takod sa mga dahon morag mga pulong nga gipangdugtong sa matag kal-ang sa gipangsumpayng sugilanon. Unya, mipahiluna ang kaka sa tunga. Andam nga makighiusa sa kilumkilom. Andam nga magpaduyan-duyan sa kahigayonan.

Andam nga magpataban-taban sa gilaang nga barang. Gawasnong gidupa ang mga kuyamoy matag hapnoy sa huyuhoy.

(Kataposan)